

УДК 336.225.613

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2019-5-40>

Тютюник І.В.

кандидат економічних наук, доцент,
старший викладач кафедри фінансів і підприємництва
Сумського державного університету

Tiutiunyk Inna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer of the Department of Finance and Entrepreneurship
Sumy State University

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ОБСЯГУ ПОДАТКОВИХ РОЗРИВІВ ЗА ПДФО¹

METHODICAL INSTRUMENTS OF ESTIMATION OF THE INDIVIDUAL INCOME TAX GAPS

Трансформація форм та умов ведення бізнесу, економічна криза, розвиток тіньового сектору економіки, високий рівень корупції у світі призводять до активізації зусиль як економічних суб'єктів, так і окремих індивідів щодо пошуку легальних та нелегальних каналів приховування свого доходу. В умовах високого впливу податкових платежів на результуючі показники економічної діяльності ухилення від сплати податків виступає одним із найбільш вагомих джерел максимізації прибутку. Дану роботу присвячено дослідженню сутності податкових розривів за податком на доходи фізичних осіб (ПДФО). Аналіз існуючих практик дослідження податкових розривів за ПДФО засвідчив відсутність уніфікованого підходу до їх оцінки, низький рівень апробації отриманих результатів в Україні, нерозробленість даного питання на рівні органів законодавчої та виконавчої влади. За результатами аналізу зроблено висновок про доцільність дослідження проблеми ухилення від сплати ПДФО через призму визначення обсягу податкових розривів як індикатора застосування тіньових схем отримання доходу, а не аналізу каналів нелегального виведення коштів, відокремленого один від одного.

Ключові слова: мінімізація доходів, податковий розрив, податок на доходи фізичних осіб, податкове зобов'язання, оцінювання.

Трансформація форм і умов ведення бізнесу, економічний кризис, развитие теневое сектора экономики, высокий уровень коррупции в мире приводят к активизации усилий как экономических субъектов, так и отдельных индивидов по поиску легальных и нелегальных каналов сокрытия своего дохода. В условиях высокого влияния налоговых платежей на результирующие показатели экономической деятельности уклонение от уплаты налогов выступает одним из наиболее весомых источников максимизации прибыли. Данная работа посвящена исследованию сущности налоговых разрывов по налогу на доходы физических лиц (НДФЛ). Анализ существующих практик исследования налоговых разрывов по НДФЛ показал отсутствие унифицированного подхода к их оценке, низкий уровень апробации полученных результатов в Украине, неразработанность данного вопроса на уровне органов законодательной и исполнительной власти. По результатам анализа сделан вывод о целесообразности исследования проблемы уклонения от уплаты НДФЛ через призму определения объема налоговых разрывов как индикатора применения теневых схем получения дохода, а не анализа каналов нелегального вывода средств, обособленного друг от друга.

Ключевые слова: минимизация доходов, налоговый разрыв, налог на доходы физических лиц, налоговое обязательство, оценка.

Transformation of forms and conditions of doing business, economic crisis, development of shadow economy, high level of corruption in the world lead to intensified efforts of both economic entities and individuals to search for legal and illegal channels of concealing their income. In the context of high impact of tax payments on the resulting economic performance, tax evasion is one of the most important sources of profit maximization. The purpose of the article is to analyze existing approaches to the study of the scope of the personal income tax gap. Based on the theoretical analysis of the most common non-standard forms of employment, the paper identifies the main challenges and threats to the country's tax system. The place of the shadow labor market in schemes of illegal withdrawal of funds has been determined. The advantages of effective tools of administering taxes and managing tax gaps for economic development are identified. This paper is devoted to the study of the nature of tax breaks on personal

¹ Виконано в рамках науково-дослідної теми № 0117U003930 «Економетричне моделювання механізму запобігання тіньовим схемам виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні».

income tax. The analysis of the existing practices of tax breaks research on personal income tax showed that there is no unified approach to their assessment, low level of approbation of the obtained results in Ukraine, no elaboration of this issue at the level of legislative and executive authorities. According to the results of the analysis, it was concluded that it is advisable to investigate the problem of personal income tax evasion through the prism of determining the size of tax breaks as an indicator of the use of shadow income schemes rather than the analysis of channels of illegal withdrawal of funds separated from each other. The results of the research may be useful for the relevant executive authorities when developing measures to prevent income shadowing. Results can be the basis for further research, in the context of determining the most effective instruments to counter tax evasion. Secondly, the object of further research is the development of methodological tools that take into account all the specific features of doing business in Ukraine, employment, taxation and aimed at assessing the discrepancy between the amount of potential and actual personal income tax.

Keywords: *income shadowing, tax gap, individual income tax, tax liability, estimation.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Диверсифікація форм та видів економічної діяльності, розвиток цифрового підприємництва, запровадження системи електронних розрахунків, сьогодні існують в Україні та світі, призводять до появи значного різноманіття форм зайнятості населення, тим самим значно ускладнюючи процеси державного контролю над повнотою обліку кадрів та розрахунків з оплати праці. В умовах активного застосування різноманітних схем тінізації доходів існування різних форм працевлаштування лише посилює розриви між потенційно можливими та фактичними обсягами податкових платежів.

Ураховуючи вагому роль податку на доходи фізичних осіб у структурі податкових надходжень держави наявність інструментарію оцінювання обсягів податкових розривів за ПДФО набуває великого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питанням оцінки рівня тіньової зайнятості в Україні присвячено праці значної кількості вчених. Систематизація літературних джерел дала змогу виокремити певну сукупність методів оцінювання рівня тіньового працевлаштування. Так, наприклад, О. Білоскурський рівень неформальної зайнятості оцінював на основі методів опитування [8]. Аналогічного підходу дотримувалися О.О. Зубенко [10], І. Ангелко [7], Ю. Богоявленська, А. Мельник [9], К. Уільямс і Дж. Раунд [5] та ін. Оцінку рівня тіньової зайнятості дані автори здійснювали на основі опитування мешканців окремих міст України (Запоріжжя, Києва, Ужгороду), окремих населених пунктів Львівської, Тернопільської та Рівненської, Житомирської областей тощо. О. Неживенко оцінку тіньової зайнятості проводив за допомогою методології Міжнародної організації праці на основі результатів Українського лонгitudного моніторингу [3].

Окремі вчені займалися дослідженням неформальної зайнятості за гендерною та віковою ознаками. Так, Г. Герасименко на основі даних соціологічного опитування «Дослідження участі жінок у складі робочої сили в Україні» досліджувала участь жінок у процесах неофіційного працевлаштування [6], тоді як Е. Лібановою та О. Цимбал оцінка рівня тіньового працевлаштування проводилася з позиції його залежності від віку населення [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена

стаття. Водночас, незважаючи на наявність суттєвих напрацювань із даного питання, методичні підходи до оцінки рівня податкових розривів за ПДФО, зумовлених наявністю тіньового ринку праці в країні, все ще залишаються малодослідженими.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз наявного інструментарію дослідження обсягу податкового розриву за ПДФО.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Функціонування сучасного ринку праці характеризується зростанням частки інноваційних методів пошуку та залучення працівників. Так, поряд із традиційними формами працевлаштування сьогодні активного поширення набувають нестандартні види зайнятості, основні з яких наведено на рис. 1.

Причому, як свідчить проведений аналіз, обсяг даного сегменту на ринку праці з кожним роком зростає. Так, у країнах Європейського Союзу нині близько третини робочої сили залучено саме у формі нетрадиційних видів зайнятості. В Україні до послуг аутсорсингу звертаються майже 30% усіх компаній. При цьому найбільш активно застосовуються ІТ-аутсорсинг (27%), юридичний (25%), бухгалтерський (20%), транспортний (12%) та кадровий (6%) аутсорсинг [12].

Однією з причин таких тенденцій є низький рівень урегульованості питань працевлаштування у нетрадиційній формі, а отже, й полегшення процедур тіньового оформлення таких працівників, виплати їм заробітної плати в «конвертах» тощо.

Найбільш гостро дана проблема відчувається в країнах із дефіцитом бюджетних коштів. Ураховуючи те, що податкові платежі є одними з найбільш вагомих та стабільних джерел наповнення державного та місцевих бюджетів, питання ухилення від оподаткування є найбільш актуальними як для науковців, так і державних службовців.

Останніми роками досить часто увагу науковців привертає проблема формування податкових розривів як наслідок ухилення від оподаткування платниками податків. Постійно зростає кількість країн, в яких на державному рівні затверджуються інструкції та підходи до оцінки обсягу податкових розривів у розрізі окремих видів податків. В Україні сьогодні питання оцінювання податкових розривів є малодослідженими, зокрема на державному рівні.

Однак, на нашу думку, це питання заслуговує особливої уваги, оскільки є одним із найбільш вагомих складників формування податкових розривів за

Рис. 1. Класифікація нестандартних форм зайнятості [11]

ПДФО. Як свідчать результати проведеного аналізу, 32% працівників компаній у 2018 р. та 35% у 2017 р. були неофіційно працевлаштовані. При цьому частка незареєстрованого працевлаштування в структурі тіньових фінансових операцій протягом останніх двох років знаходиться на рівні 21%. У середньому 22% усіх незаконних операцій становила виплата заробітної плати «у конвертах».

Значні обсяги операцій із приховування податкових зобов'язань за ПДФО зумовлюють потребу активізації зусиль органів державної влади щодо оцінки обсягу податкових розривів за даним податком. Наявність ефективних інструментів адміністрування податків та управління податковими розривами дає змогу:

- оцінити рівень невідповідності потенційних податкових можливостей країни обсягу фактичних надходжень до бюджету;
- підвищити ефективність процедур акумулювання та розподілу бюджетних коштів, отримати додаткові надходження до бюджету;
- оцінити ефективність роботи органів державної влади, податкових адміністрацій, контролюючих органів тощо;
- визначити найбільш проблемні з погляду повноти нарахування та сплати платежі, перспективні напрями вдосконалення податкового законодавства.

Найбільш поширений та загальний підхід до оцінки рівня податкового розриву в економіці полягає у співставленні рівня тінізації економіки до обсягу ВВП країни та рівня податкового навантаження:

$$GAP_n = \frac{SE(\%)r}{100\%} \cdot GDP_n \cdot \frac{TTR(\%)}{GDP_n} = \frac{SE(\%)r}{100\%} \cdot TTR(\%), \quad (1)$$

де: GAP_n – номінальний рівень податкового розриву в економіці;

SE_n – рівень тінізації економіки;

GDP_n – номінальний ВВП;

TTR – загальне податкове навантаження [4].

У цілому дана формула може бути застосована для визначення обсягу податкового розриву в розрізі окремих видів податків:

$$GAP_n = \frac{SE(\%)r}{100\%} \cdot TTR_{IT}(\%), \quad (2)$$

де TTR_{IT} – ставка податку на доходи фізичних осіб.

Відповідно до іншого підходу [1], обсяг податкових розривів визначається в розрізі окремих секторів економіки як різниця між базою оподаткування до та після корегування:

$$PIT \text{ tax gap} = ((PTB \text{ after corr.} - PTB \text{ before corr.}) * r) * \text{number of } p., \quad (3)$$

де: $PTB \text{ after corr.}$ – база оподаткування окремого сектору після корегування;

$PTB \text{ before corr.}$ – база оподаткування окремого сектору до корегування;

r – номінальна ставка податку;

$\text{number of } p$ – кількість платників податку.

$$PTB \text{ after corr.} = PTB \text{ before corr.} * \text{sector coefficient}, \quad (4)$$

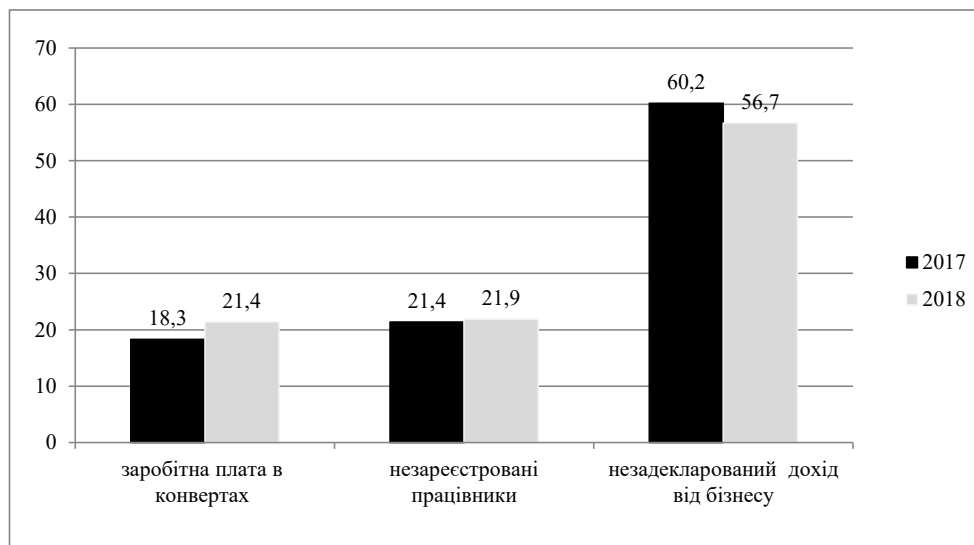

Рис. 2. Найбільш поширені тіньові схеми ухилення від оподаткування в Україні

де *Sector coefficient* – коефіцієнт найбільшої абсолютної різниці у середньому валовому співвідношенні витрат до прибутку даного сектора + 1.

$$Sector\ coefficient = (AGR - AGR_{min}) + 1, \quad (5)$$

де *AGR* – середній валовий коефіцієнт співвідношення обсягів витрат та прибутку відповідного сектору економіки [1].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Розроблення податкового інструментарію оцінювання податкових розривів є стратегічно важливим пріоритетом на шляху виходу економіки країни з економічної кризи. Наявність ефективних підходів до визначення обсягу тіньових фінансових операцій є головною передумовою розроблення заходів із протидії незаконному виведенню коштів та подальшій їх легалізації, визначених міжнародними партнерами як запорука входження України до ЄС, розвитку міжнародного співробітництва, залучення інвестицій тощо.

Проведений аналіз засвідчує наявність значного різноманіття підходів до оцінки рівня податкових розривів за ПДФО. Однак, як правило, переважна більшість із них не узгоджена з особливостями побудови податкової системи України, процедурами розрахунку ПДФО. Таким чином, об'єктом подальших досліджень виступає розроблення методичного інструментарію, котрий ураховує всі специфічні особливості ведення підприємницької діяльності в Україні, здійснення трудових відносин та оподаткування і спрямований на оцінку невідповідності між сумою потенційних та фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб.

Бібліографічний список:

1. Finardi S., Vančurová A. Estimation of a Tax Gap in the Personal Income Tax by Means of National Accounts. *European Financial and Accounting Journal*. 2014. Vol. 9. № 2. P. 66–78.
2. Labour market transitions of young women and men in Ukraine : results of the 2013 and 2015 school-to-work transition surveys / E. Libanova et al. International Labour Office. Geneva : ILO, 2016. 114 p.

3. Nezhyvenko O. Informal Employment in Ukraine: 2007 Survey Application. *Scientific Papers NaUKMA. Economics*. 2016. Vol. 1(1). P. 132–137.
4. Raczkowski K. Measuring the tax gap in the European economy. *Journal of Economics and Management*. 2015. Vol. 21(3). P. 58–72.
5. Williams C.C., Round J. Rethorizing the Nature of Informal Employment: Some Lessons from Ukraine. *International Sociology*. 2008. Vol. 23(3). P. 367–388.
6. Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України. URL : <http://www.un.org.ua/ua/publikatsiita-zvity/un-in-ukraine-publications/3695-analitychne-doslidzhennia-uchasti-zhinok-u-skladi-robochoi-syly-ukrainy> (дата звернення: 02.10.2019).
7. Ангелко І.В. Неформальна зайнятість населення України в сучасних умовах господарювання. *Український соціум*. 2010. Вип. 3(34). С. 124–132.
8. Білоскурський О. Неформальна економічна активність: спроба оцінки її масштабів в Україні. *Наукові записки. Соціологічні науки*. 2001. Т. 19. С. 51–57.
9. Богоявленська Ю., Мельник А. Молодіжний сегмент ринку праці: стан, тенденції та перспективи функціонування в умовах формування соціально орієнтованої економіки в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія «Економіка»*. 2012. Вип. 47. С. 132–141.
10. Зубенко О.О. Емпіричне дослідження соціальних аспектів та причин неофіційної зайнятості (на прикладі Запоріжжя). *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 57. С. 203–210.
11. Казюка Н.П. Структурні зміни у зайнятості населення карпатського регіону та їх регулювання : дис. ... канд. екон. наук. Івано-Франківськ, 2016. 276 с.
12. Римар Б.А. Новітні форми зайнятості: практика застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 37. Т. 2. С. 88–91.

References:

1. Finardi S., Vančurová A. (2014) Estimation of a Tax Gap in the Personal Income Tax by Means of National Accounts. *European Financial and Accounting Journal*, vol. 9, no. 2, pp. 66-78.
2. Libanova E., Cymbal A., Lisogor L., Iarosh O. (2016) Labour market transitions of young women and men in Ukraine : results of the 2013 and 2015 school-to-work transition surveys. International Labour Office. Geneva: ILO. (in English)

3. Nezhyvenko O. (2016) Informal Employment in Ukraine: 2007 Survey Application. *Scientific Papers NaUKMA. Economics*. vol. 1(1). pp. 132-137.
4. Raczkowski K. (2015) Measuring the tax gap in the European economy. *Journal of Economics and Management*, vol. 21(3), pp. 58-72.
5. Williams C. C., Round, J. (2008) Rethorizing the Nature of Informal Employment: Some Lessons from Ukraine. *International Sociology*. vol. 23(3). pp. 367-388.
6. Analytical study of women's participation in the labor force of Ukraine. Available at: <http://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukraine-publications/3695-analitychne-doslidzhennia-uchasti-zhinok-u-skladi-robochoi-syly-ukrainy> (accessed 02 October 2019).
7. Angelko I. V. (2010) Neformaljna zajnjatistj naselennja Ukrainy v suchasnykh umovakh ghospodarjuvannja [Informal employment of the population of Ukraine in modern conditions of management]. *Ukrainian Society*. vol. 3 (34). pp. 124-132.
8. Biloskurskiy O. (2001) Neformaljna ekonomichna aktyvnistj: sprobna ocinky jiji masshtabiv v ukraini [Informal economic activity: an effort to determine it's level in Ukraine]. *Scientific Notes*. vol. 19. Sociological Sciences. vol. 19. pp. 51-57.
9. Bogoyavlenska Yu., Melnyk A. (2012) Molodizhnyj seghment rynku praci: stan, tendenciji ta perspektyvy funkcionuvannja v umovakh formuvannja socialjno orijentovanoji ekonomiky v Ukraini [The youth segment of the labor market: the state, tendencies and prospects of functioning in the conditions of formation of socially oriented economy in Ukraine]. *Bulletin of the University of Lviv. Economy series*. vol. 47. pp. 132-141.
10. Zubenko O. O. (2013) Empirychne doslidzhennja socialnykh aspektiv ta prychny neoficijnoji zajnjatosti (na prykladi Zaporizhzhja) [Empirical study of social aspects and causes of informal employment (on the example of Zaporizhzhya)]. *Social Technologies: Current Problems of Theory and Practice*. vol. 57. pp. 203-210.
11. Kozyuka N. P. (2016) *Strukturni zminy u zajnjatosti naselennja karpatsjkogho rehionu ta jikh rehuljuvannja* [Structural changes in employment of the population of the Carpathian region and their regulation] (PhD Thesis), Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.
12. Rimar B.A. (2016) Novitni formy zajnjatosti: praktyka zas-tosuvannja [Recent form of employment: practice]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. The Law Series*, vol. 37, no. 2, pp. 88-91.